

Tadeusz Manteuffel
(1902 — 1970)

Profesor Tadeusz Manteuffel był mediewistą, ale w swej działalności organizacyjnej i naukowej wiele uwagi poświęcał historii najnowszej. Należał do tych historyków, którzy nie zamykają się w wąskich ramach swej specjalności. W okresie gdy sprawował funkcję dyrektora Instytutu Historii PAN, historia najnowsza rozwinęła się tu znacznie — powstały zespoły: dziejów II Rzeczypospolitej (1955 r.), II wojny światowej (1956 r.), Polski Ludowej (1961 r.), Europy Środkowej i Wschodniej (1965 r.), dziejów dekolonizacji. Zaczęto w IH PAN wydawać czasopisma poświęcone historii najnowszej. Uczestniczył we wszystkich ważniejszych dyskusjach naukowych z historii najnowszej, przy czym z reguły było to uczestnictwo czynne. Sprzyjał inicjatywom, których celem było pomnażanie dorobku Instytutu w tym zakresie.

W 1956 r. w szerokiej, publicznej dyskusji dokonano krytycznej oceny sytuacji istniejącej w badaniach nad historią. Dała temu wyraz specjalna uchwała Jubileuszowego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Historycznego w Warszawie 19—21 października 1956 r.¹ Kilka miesięcy wcześniej, w dniach 11—12 czerwca 1956 r. obradowała VI Sesja Zgromadzenia Ogólnego członków PAN, podczas której Profesor T. Manteuffel wypowiedział się za udostępnieniem źródeł historykom, badającym dzieje najnowsze, domagał się zwiększenia możliwości wydawniczych dla historyków. Apel ten był wyrazem zasadniczej troski o solidny warsztat badawczy dla dziejopisów czasów najnowszych. Ta troska wynikała także z nabytego doświadczenia w pracy archiwalnej nad źródłami okresu międzywojennego. Wynikało z niej m. in. popieranie prac warsztatowych i edytorskich z zakresu historii najnowszej jako etapu wstępnego do badań monograficznych i syntetycznych.

Do ogólnej oceny stanu polskiej nauki historycznej, w tym i historii najnowszej w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych, wrócił Profesor raz jeszcze na VIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie 14—17 września 1958 r. Wygłoszony przezeń 14 września referat plenarny stał się przedmiotem żywych kontrowersji.

Poziom naukowy prac z historii najnowszej był stałą jego troską. Wszelkie, najdrobniejsze nawet naruszenia wymogów dobrej, rzetelnej roboty krytykował z całą stanowczością. Obcy mu był wszelki koniunkturalizm i aprioryzm. Przeciwny był jednostronnemu widzeniu przeszłości. Mówił: „w badaniach nad historią XX wieku natrafiamy na trudności wynikające z niezrozumienia faktu, że w przeszłości każdego narodu

¹ *Polskie Towarzystwo Historyczne. Księga Pamiątkowa*. Warszawa 1958, s. 94—96.

obok jasnych kart występują również i ciemne, i że nie da się ich wykreślić z naszej historii, jeżeli chcemy poznać ją rzetelnie”².

Szczególnie wiele uwagi poświęcił przygotowywanej w IH PAN syntezie *Historii Polski*, w tym również tym jej częściami, które dotyczą XX w. Był naczelnym redaktorem tego dzieła nie tylko nominalnie. Uczestniczył w dyskusjach we wszystkich kolejnych stadiach przygotowawczych: zaczynając od planu, poprzez maszynopis, do makiety włącznie. Zachęcał do pracy, choć widział trudności piętrzące się przed historią najnowszą. Mówił o tym w jednym ze swych wywiadów, bodaj ostatnim, jakiego udzielił: „W przypadku historii najnowszej, są to trudności zarówno o charakterze źródłowym (dostęp do materiałów i archiwów) jak i niejednokrotnie także politycznym. Badania historyczne dotyczą wszak tutaj «historii żywej», niejednokrotnie bolesnej i kontrowersyjnej dziś jeszcze, obecnej ciągle w pamięci i doświadczeniu ludzi. Nie trzeba chyba podkreślać, jak wielkie trudności stwarza to dla tego typu syntezy, jaką podjęliśmy, syntezy, która nie może być przecież jednostronną interpretacją, lecz winna osiągnąć status obiektywnego i na danym etapie rozwoju wiedzy historycznej autorytatywnego naukowo obrazu”³.

Choć w ogóle metodologii nie darzył względami, to cenił te pozytywne wartości, które do naszej historiografii wniósł marksizm, nie pozostając bezkrytycznym w stosunku do zniekształceń z okresu pierwszej połowy lat pięćdziesiątych. „Zasługi marksizmu — mówił — gdy chodzi o rozumienie procesu historycznego są ogromne. Dotyczy to przede wszystkim szerokiego uwzględnienia podstawy gospodarczej. Ale mankamentem w realizacji było często niedocenianie innych dziedzin życia. Interesowano się bardziej skutkami prac człowieka niż człowiekiem jako twórcą historii... Był to marksizm zacieśniony, bliższy ujęciom Plechanowa niż Marksa i Lenina, którzy bardzo silnie podkreślali przecież twórczą rolę człowieka w historii”⁴.

Profesor Tadeusz Manteuffel interesował się szczególnie żywo dziejami II Rzeczypospolitej. Przedstawianych mu do oceny prac z tej dziedziny nie zbywał ogólnikowymi uwagami, lecz zawsze dzielił się z autorami jakąś istotną, konkretną refleksją, sformułowaną ze znajomością rzeczy. Irytowały go deformacje występujące w niektórych publikacjach zwłaszcza w odniesieniu do stosunków międzynarodowych okresu międzywojennego, krytykował przemilczenia i półprawdy.

Sesja naukowa zorganizowana w grudniu 1968 r. z okazji 50 rocznicy odzyskania niepodległości była pierwszą, w tej skali, prezentacją wyników badawczych nad ostatnim półwieczem. Szczególny wkład w te badania wniósł IH PAN. O znaczeniu 1918 r. mówił wówczas Profesor w wywiadzie udzielonym „Życiu Warszawy”: „W chwili gdy w 1918 r. Polska odzyskała niepodległość, minęły 123 lata od III rozbioru, który pograżył nasz kraj w tak długą niewolę. Był to fakt tak znamienity, że musiał zaważyć na ogólnej sytuacji w kraju i na jej ocenie przez ogół mieszkańców naszego państwa”⁵.

² *Zwrot ku historii XX wieku*. „Współczesność” 1966, nr 15, s. 4.

³ *Odpowiedzialność historii*. „Współczesność” z 1—14 IV 1970, s. 1.

⁴ *Synteza narodowej historii*. „Życie Warszawy” 1965, nr 247, s. 3.

⁵ *Odrodzenie Polski w 1918 r. ważnym czynnikiem w historii*. „Życie Warszawy” 1968, nr 150, s. 5.

Ostatnim artykułem, który opublikował, był szkic o formach tajnego nauczania akademickiego w Warszawie podczas okupacji niemieckiej 1939—1944⁶. Problematyką tą, jak zresztą w ogóle II wojną światową, interesował się bardzo żywo. Zawodowy interes historyka spletał się tu ze wspomnieniami czynnego uczestnika ruchu oporu.

Z zadowoleniem stwierdzał, że IH PAN prowadzi badania nad dziejami Polski Ludowej, nie ukrywał jednak, że nie jest to łatwe. Popierał wielkie przedsięwzięcia z tego zakresu a szczególnie wydawnictwa źródłowe dotyczące nacjonalizacji przemysłu i sytuacji wsi polskiej. Przewodniczył sesji Instytutu z okazji 25-lecia PRL.

Choć uprawianie historii ojczystej uważał Profesor, za naczelne zadanie, jednakże doceniał znaczenie dziejów powszechnych XX w. „Położenie nacisku na dzieje XX wieku nakłada na nas obowiązek większego zainteresowania się historią obcą i powszechną. Nie da się bowiem dziejów naszego kraju, zwłaszcza w czasach najnowszych traktować w oderwaniu od tła ogólnoeuropejskiego i nawet ogólnoswiatowego”⁷.

W dniach 18—20 maja 1970 r. odbyło się w Warszawie międzynarodowe kolokwium na temat: „Europa środkowa podczas II wojny światowej”. W pracach przygotowawczych do kolokwium trwających od 1967 r. brał czynny udział, mimo nienajlepszego już stanu zdrowia interesował się wszystkim, nie wyłączając spraw najdrobniejszych. Czynił starania, by przedsięwzięcie to wypadło jak najlepiej. Niżej podpisanym wypadło współdziałać w organizacji kolokwium, którego przygotowanie i przeprowadzenie wymagało wiele energii i wytrwałości. Gdy 18 maja 1970 r. o godz. 10 przy wypełnionej szczelnie sali konferencyjnej IH PAN otwierał obrady nie przypuszczaliśmy, że będzie to ostatnia wielka impreza naukowa, w której uczestniczy. Był wówczas w świetnym humorze, dowcipkował, komentował referaty i głosy dyskusyjne. Powodzenie kolokwium sprawiło mu dużą satysfakcję, czemu dał wyraz w rozmowach.

W dniu 22 września 1970 r. odszedł od nas Profesor Tadeusz Manteuffel, uczony i organizator badań naukowych, człowiek o rozległych horyzontach, umiejący odważnie bronić swych przekonań, oddany nauce i służbie prawdzie historycznej, umysł samodzielny i oryginalny, pełen obywatelskiej troski o dobro i losy Kraju.

TADEUSZ JĘDRUSZCZAK, CZESŁAW MADAJCZYK

⁶ *Formy tajnego nauczania akademickiego w Warszawie 1939—1944*. „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 3, s. 748—753.

⁷ *Zwrot ku historii XX wieku*. „Współczesność” 1966, nr 15, s. 4.